

перше, втік з дому та школи, а по-друге, розтратив гроші, видані йому для купівлі підручників.

Загалом, покарання таких малолітніх порушників було цілком на совісті батьків та вихователів. Адміністративної, а тим більше кримінальної відповідальності щодо подібних «патріотичних дій» підлітків-добровольців не передбачалась. Разом із цим була розроблена спеціальна процедура передачі дітей-втікачів. Відразу ж була відкинута можливість етапування малолітніх разом із кримінальними злочинцями, дезертирами, військовополоненими, тому унтер-офіцери жандармських управлінь супроводжували дітей особисто для передачі батькам або їхнім опікунам.

Чисельність малолітніх, що тікала на фронт у 1916—1917 рр., поступово зменшувалася, але залишалася досить значимою. Держава намагалася усіма можливими способами перекидати шляхи доступу малолітніх на театр військових дій, однак не вносила коректив у свою інформаційну політику, харак-

тер висвітлення війни, не спрямовувала запал малолітніх, готовність до самопожертви, бажання зі зброєю у руках відстоювати виховані ідеали у більш корисне, миролюбне і безпечне для дітей русло.

Підліткова сміливість, романтизм молодечого запалу з його бажанням воювати, що під час Великої війни виявилися стихійно і масово, невдовзі будуть використані різними політичними силами у ході Української національно-демократичної революції 1917—1921 рр. та громадянської війни у Росії.

На жаль, використання романтичних поривів дітей та підлітків у різноманітних збройних конфліктах триває у країнах третього світу і у наш час.

Використані джерела

1. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (Далі — ЦДАІАК) — Ф. 286. — Оп. 1. — Спр. 51. — Дела о розыске убежавших на войну детей.
2. ЦДАІАК — Ф. 286. — Оп. 1. — Спр. 198. — Дела о розыске убежавших на войну детей.
3. ЦДАІАК — Ф. 278. — Оп. 1. — Спр. 266. — Дело о розыске, задержании и возвращении несовершеннолетних, бежавших на войну.

Ігор КОЛЯДА,
доктор історичних наук, професор,
Роман РАЛКО,
магістр історії (м. Київ)

«РАДОСТНЫЙ СТРОЙ ГИТАР ... ЯРОСТНЫЙ СТРОЙОТРЯД... ПЕСЕН КОСТРЫ ГОРЯТ...»

Патріотичний рух студентських будівельних загонів: до 50-річчя руху

Неможливо собі уявити не лише політичне, але й економічне і культурне життя в ХХ ст. поза молодіжним ракурсом. Протягом цього часу роль молоді в тій чи іншій історичній події важко переоцінити. Молодь завжди гостро реагує на соціальні та політичні процеси і, як не парадоксально, є першою жертвою цих перетворень.

В історії суспільно-політичних рухів часів молодіжні рухи пройшли історичний шлях від клубів за інтересами до наймасовіших у суспільстві організацій. Нині можемо констатувати, що молодіжні рухи стали одним з практичних засобів суспільно-історичних трансформацій, виступивши комунікаційними каналами зв'язку у середовищі одного покоління, виявляючи та репрезентуючи його інтереси перед суспільством в цілому.

Тому дослідження процесу становлення і розвитку молодіжного руху в його такій організаційній формі, як студентські будівельні загони в СРСР у цілому і в УРСР зокрема, є актуальним питанням для історичної науки.

Деякі аспекти з історії становлення та розвитку молодіжного руху в СРСР, в тому числі — в УРСР, розроблялись у дослідженнях таких вчених, як Е.Ф.Артемьев [1], О.А.Бухаріна. [3], С.І.Іванов, та С.П.Погорелов [12], В.А.Приступко [18], І.І.Шкурко [27]. Проте, комплексного дослідження, яке б розкривало процес становлення та розвитку молодіжного руху в СРСР, зокрема і в УРСР, ще не створено. Це і зумовлює мету нашого дослідження, наукова новизна якого полягає у спробі відтворити основні етапи молодіжного руху, чинники, які впливали на його розвиток, зокрема, роль людського фактору, ідейної свідомості та молодіжної комуністичної організації у цьому процесі (ВЛКСМ / ЛКСМУ).

В умовах утвердження більшовиків при владі після завершення громадянської війни, політика радянського державно-партійного керівництва передбачала залучення студентської молоді до трудової діяльності на об'єктах народного господарства. Реалізацію цього завдання керівництво РКП(б) поклало на свою молодіжну комуністичну спілку — РКСМ (з 1924 р —

ВЛКСМ, або її скорочено називали комсомол), в УСРР — її підрозділ ЛКСМУ. Виконуючи настанови більшовицького лідера В.І. Леніна (Ульянова), що отримали комплексне вираження в промові на III з'їзді РКСМ «Завдання союзів молоді», керівництво компартії ставило перед комсомолом мету «забезпечити організацію практичної участі молоді в будівництві соціалізму в СРСР, вбаючи в поєднанні навчання з виробничою працею запоруку успіху підготовки висококваліфікованого, політично грамотного радянського спеціаліста» [1, С. 9].

Реформи радянсько-комуністичного керівництва вищої школи, пов'язані з організацією діяльності робітничих факультетів, дозволили залучити до вищої освіти широкі маси пролетарської молоді. Вже восени 1920 р. її чисельність досягнула 17 тис. чоловік; також планувалося збільшити цю кількість ще на 8 тис. робітників [15, С. 7].

У 1924 р. XIII з'їзд РКП(б) звернув особливу увагу комуністичної спілки молоді (комсомолу) на необхідність «встановлення живого зв'язку вузу з виробництвом», який повинен розглядатися не лише як виробнича праця студентів під час практики студентства на підприємствах, але як і «засіб політичного виховання», тобто залучення до суспільно-політичного життя [15, С. 282]. На основі цих рішень з'їзду компартії, на VI з'їзді ВЛКСМ було прийнято рішення: «Силу комсомольців-студентів необхідно особливо планомірно і різносторонньо використовувати під час канікулярних відпусток... Для цього необхідно завчасно розраховувати місце проведення канікул і протягом навчального року проводити підготовчу роботу...» [15, С. 25]. Відповідно, подібне рішення було прийнято на V з'їзді КСМУ (2—7 липня 1924 р.), а також було ухвалено збільшити кількість комсомольців «за рахунок сільської молоді, посиливши політвиховну роботу на селі, розширити мережу шкіл фабрично-заводського учнівства» [6, С. 130].

Практичне втілення цих програм розпочалося в листопаді 1922 р., коли ЦК РКСМ прийняв рішення про залучення вузівської молоді «до союзного життя», поставивши за мету «перш за все наблизити її до фабрично-заводських організацій» [14, СС. 12—13]. Виконуючи ці завдання, первинні організації РКСМ відправляли студентів-комсомольців на агітаційно-пропагандистську, просвітницьку роботу серед молоді промислових підприємств, для надання допомоги бібліотекам та клубам, які діяли на заводах і фабриках [1, С. 11].

Перші «трудоі семестри» у радянських студентів розпочалися влітку 1924 р., після того, як ВЦСПС та Народний комісаріат праці та освіти СРСР розробили спеціальну інструкцію про практику студентів у період літніх канікул, в якій було визначено порядок її проходження та залучення студентів до виробництва на промислових підприємствах та в сільському господарстві Країни Рад [3, С. 16]. Якщо в 1923 р. на практику було направлено 13 тис. студентів, то в 1924

р. вже більше 20 тис. майбутніх спеціалістів працювало у всіх галузях народного господарства радянської держави [5, С. 4].

Оргбюро ЦК РКП(б) 12 січня 1925 р. прийняло спеціальну постанову про найближчі завдання вузів, в якій вказувалося, що студентська виробнича практика, перш за все, має допомогти студентам «ознайомитися з життєвими умовами, в яких їм доведеться працювати» [7, С. 1]. Радянським державно-партійним керівництвом було виділено значні кошти на організацію такої виробничої практики студентів. У вересні 1925 р. наркомат фінансів УСРР пропонував включити до місцевих бюджетів статті, що передбачали видатки на організацію та проведення виробничої практики студентів [1, С. 11].

Саме в цей час закладались нормативно-організаційні засади залучення студентської молоді до виконання народногосподарських планів.

Передвісниками руху студентських будівельних загонів потрібно вважати масову участь студентів у повоєнній відбудові та в зборі цілинного врожаю. Таким прикладом слугує ініціатива студентів Київського університету (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка), які звернулись до вузівської молоді Києва і області із закликом відпрацювати в позаучбовий час не менше чотирьох годин щоденно на відбудові центральної магістралі міста — Хрещатика [27, С. 67].

Патріотичний почин студентів університету у лютому 1944 р. підтримав міський актив молоді. Вже в березні 1944 р. відбувся перший вихід київських студентів на розчищення центральної вулиці міста. Лише тільки вузи Сталінського району м. Києва відпрацювали до 10 тис. людино-годин на відбудовчих роботах. У відбудові Хрещатика відзначилися вихованці Київського педагогічного інституту імені О.Горького (нині Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова), які виконали за два виходи вантажні роботи обсягом понад 300 куб. м, а протягом 1944 р. цей студентський колектив виконав у позаучбовий час навантажувальні і розвантажувальні роботи в обсязі 1700 куб. м. [27, СС. 66—67]. Багато було зроблено студентами по відбудові Дніпропетровського, Київського університетів, Харківського авіаційного і сільськогосподарського інститутів, а також вугільного Донбасу і Дніпрогесу, відродженню Ленінграда (суч. Санкт-Петербург, Росія) та Сталінграда (суч. Волгоград, Росія). Лише тільки студентами Донецького індустріального інституту на будівельно-ремонтних роботах було виконано робіт на суму 520 тис. рублів [1, С. 16]. Проте, цілком справедливою є оцінка сучасної російської дослідниці О.Бухаріної, що залучення майбутніх спеціалістів до капітального будівництва об'єктів народногосподарського комплексу відбувалося епізодично, без належної професійної підготовки юнаків та дівчат, часто траплялися випад-

ки ігнорування техніки безпеки. Практично, були відсутні договірні зобов'язання між студентськими колективами та господарськими організаціями. Загонами в цей час керували викладачі навчальних закладів, а молодь після прибуття на місце дислокації розподілялась по різних будівельних бригадах, їхнє проживання і діяльність цілком підпорядковувалась трудовому та побутовому розпорядку цих виробничих колективів, тобто в ці роки не існувало студентського загону як самоврядної одиниці [4].

На початку 1950-х рр. в СРСР головним завданням постало вирішення продовольчої проблеми. Серйозне та важливе завдання збільшення виробництва продуктів сільського господарства потребувала створення і розвитку зернової бази на сході країни. Стояла мета — в найкоротші терміни наздогнати та перегнати найбільш розвинені капіталістичні країни по виробництву продовольчої продукції на душу населення. Оскільки достатніх фінансових та матеріальних ресурсів для одночасного вирішення цього завдання не було, командно-адміністративна система вирішувала цю проблему в традиційному для себе стилі: визначила головне серед вказаних завдань та відповідну систему пріоритетів. Об'єктивна необхідність кардинальних змін в сільському господарстві та невинне зростання в процесі реформ суб'єктивного чинника (насамперед, впливу самого М.Хрущова) зумовили появу волюнтаристських, нереалістичних програм у галузі аграрної політики. Виконанню однією з таких над програм, якій студентська молодь УРСР віддала свою енергію та трудовий ентузіазм, стало освоєння цілинних земель Казахстану та Сибіру [2, СС. 82—83].

Активну участь в реалізації цього завдання взяли студенти вищих навчальних закладів республіки. У 1956 р. студентська молодь працювала влітку, збираючи цілинний урожай, і вже тоді в деяких радгоспах невеликі бригади студентів використовувалися на будівельних роботах [26, С. 7]. Студенти будували зерносховища, ферми, ремонтували дороги. Саме в Казахстані пройшли життєву перевірку і отримали розповсюдження засоби організації праці, побуту, культурно-масової роботи студентської молоді в період літніх канікул, які згодом стали невід'ємною частиною у діяльності студентських будівельних загонів. У 1956—1958 рр. цілинні збиральні загоони змінили студентські будівельні загоони.

Початок студентського будівельного руху пов'язують з виробничою діяльністю в Казахстані студентського будівельного загону Московського державного університету ім. М. Ломоносова. Проте у радянській та сучасній російській історіографії питання про дату початку історії руху студентських будівельних загонів, формування першого студентського будівельного загону, місця його комплектування залишається питанням дискусійним та відкритим.

На думку сучасного російського дослідника В.А. Приступка, причинами такого стану речей є різні критерії та підходи до визначення дати початку історії руху студентських будівельних загонів. Одні пов'язують зародження руху студентських будівельних загонів із появою поодиноких студентських будівельних загонів у ВНЗ, інші вважають, що історію руху необхідно розглядати як масштабне соціальне явище [19, С. 11]. На думку Е. Ф. Артемьева, головним поштовхом зародження руху була участь студентів у збиранні врожаю під час кампанії по освоєнню цілинних земель. На основі аналізу документів 1950—1970 рр. він зробив висновок, що студентські загоони перетворилися в масовий суспільний рух радянської молоді в другій половині 1960-х рр., коли склалася система управління діяльністю Всесоюзного студентського загону, було визначено основні напрямки і форми роботи, рух отримав широку державну та суспільну підтримку [1, СС. 43—44]. З погляду радянського історика А. І. Піскуна, до 1959 р. виробнича діяльність студентської молоді носила епізодичний характер, не була системною. Дату зародження він виводить безпосередньо з 1959 р., коли в багатьох вузах СРСР було сформовано студентські будівельні загоони [17, С. 196]. Існує також досить поширений погляд, що ініціатором створення студентських загонів виступили студенти фізичного факультету МДУ ім. М. В. Ломоносова. Аналіз доступних джерел показує, що одночасно з ними, зокрема влітку 1959 р., близько 10 тис. ленинградських студентів за рішенням Ленінградського обласного комітету КПРС працювали на будівництві, 17 студентських загонів Литовської РСР виконали робіт в республіці на 3 млн. руб., а студенти Горьківського і Ростовського інженерно-будівельних інститутів РРФСР працювали на будівництві виробничих та культурно-побутових об'єктів у Казахстані [1, СС. 27—28]. Не відставала студентська молодь і УРСР. У цей час вона працювала на різних народногосподарських об'єктах; зокрема, ЛКСМУ взяв шефство над відбудовою та будівництвом шахт Донбасу. Студентську молодь УРСР було залучено до будівництва 37 шахт Донбасу. [24, арк. 24]. У 1958 році зусиллями молоді УРСР було побудовано 7 доменних печей [25, арк. 10].

Того ж року на будівництво в областях цілинного освоєння земель виїжджали студентські загоони багатьох вузів та технікумів не тільки міст Москви, Воронежа, Новосибірська, Куйбишева, Саратов, Казані та Свердловська, а і найбільших міст УРСР. Тому, мабуть, у січні 1960 р. газета «Комсомольська правда», центральний орган ЦК ВЛКСМ, опублікувала лист-звернення секретарів комітетів комсомолу чотирьох вузів, в тому числі МДУ ім. М. Ломоносова та будівельного технікуму Москви, із розповіддю про досвід формування студентських будівельних загонів [10, С. 2]. У зверненні прозвучав заклик до студентів взяти активну

участь в освоєнні цілинних земель.

Отже, проаналізувавши різні погляди та підходи до визначення нижньої межі виникнення руху студентських будівельних загонів, на наш погляд, неможливо чітко говорити про роль окремо взятого вищого навчального закладу чи окремої вузівської комсомольської організації. Патріотичний рух студентських будівельних загонів є продовженням діяльності студентської молоді 1920—1930 рр., важких років післявоєнної відбудови, освоєння цілинних земель Казахстану та Сибіру.

На нашу думку, важливим чинником виникнення студентських будівельних загонів стали соціально-економічні передумови, що склались в СРСР, та прагнення радянського державно-партійного керівництва використати ентузіазм молоді, її віру у можливість реалізації комуністичної перспективи. Сама ініціатива була не стільки економічною, скільки соціальною в широкому розумінні цього слова, оскільки прямі та дотичні наслідки цієї ініціативи виходили далеко за економічні рамки. Ще одним дуже важливим чинником добровільної цілеспрямованої участі студентської молоді в будівельних роботах було те, що за довоєнні роки тогочасній партійній та комсомольській системі вдалося сформувати якісно нове покоління радянської молоді, яке свідомо прагнуло принести користь своїй радянській батьківщині. Про таке ставлення до праці у студбудзагоні молодого покоління пише один із перших командирів студентського будівельного загону КДПІ ім. О. Горького, О. П. Реєнт. У своїх спогадах про організацію перших будівельних загонів він відзначає, що «сьогодні це важко уявити, але тоді ми знаходили в цій роботі моральне задоволення, тягнулися до людей, прагнули допомогти. Всі роботи виконувалися з почуттям високої відповідальності. У студентів і місцевого населення був взаємний інтерес, і це було дуже важливо...» [12].

7 квітня 1962 р. ЦК ВЛКСМ прийняв постанову «Про участь комсомольських організацій вищих навчальних закладів м. Москви, Ленінграда, Києва у будівництві на цілинних землях» [10], якою закликав створювати студентські будівельні загоны на базі ВНЗ для виробничої діяльності на Сході СРСР.

До виконання цієї постанови було залучено не лише студентський актив вищих навчальних закладів УРСР, а й державно-партійні органи республіки. Так, на засіданні бюро Київського міського комітету ЛКСМУ було прийнято рішення про направлення на два місяці в Амангельдинський район Кустанайської області Казахстанської РСР («Цілинний край») Київського студентського будівельного загону в кількості 1500 чол. Крім цього, студентський відділ МК ЛКСМУ був уповноважений до 5 червня 1962 р. створити цілинний штаб загону, який мав би забезпечити організаційно-підготовчі заходи до часу відправки загону, а також представити кандидатуру командира загону для

затвердження київським міськкомом ЛКСМУ. На засіданні Київського МК ЛКСМУ було затверджено «Статут Цілинного загону», який визначив організаційну структуру загону. За цим Статутом, «Київський міський студентський загін мав складатися з радгоспних загонів. Керівництво загonom здійснювалося Центральним штабом міського комітету комсомолу. Цілинний загін студентів м. Києва, з часу посадки відправки і до часу повернення до Києва, являє собою самостійну комсомольську організацію. Центральний штаб загону признається Київським міськими комітетом комсомолу і прирівнюється у правах до повноважень комітету ЛКСМУ ВНЗ. Склад штабу був наступний: командир, парторг, комсорг, заступник командира загону по виробництву, а також парторги, комсорги радгоспних загонів. У свою чергу, радгоспний загін мав складатися з комсомольських бригад, які розподілялись і розміщувались по виробничим об'єктам. Загonom керував штаб, до складу якого входив командир, парторг, комсорг, заступник командира з виробничих питань та бригадири комсомольських бригад. Члени штабу призначались вузівським партійним і комсомольським бюро, комсорги обирались на комсомольських зборах» [8, арк. 48-49].

Варто звернути увагу на один нюанс, що виник при формуванні першого студентського будівельного загону. Так, засідання бюро Київського міського комітету ЛКСМУ відбувалося 7 червня 1962 р., а у звіті вказувалася дата початку організаційної діяльності по створенні міського загону — 5 червня 1962 р.

Склад Київського студентського загону, що відправився 1 липня 1962 р. до Кустанайської області Казахстанської РСР, був таким, як це показано в **таблиці 1** [8, арк. 51].

Результати діяльності першого будівельного загону були вагомими, навіть враховуючи те, що на його підготовку було затрачено небагато часу, а якщо бути точними, то всього один місяць. Протягом 1962 р. (за два місяці виробничої діяльності на будівництві народногосподарських об'єктів) студентами з м. Москви, Ленінграда й Києва було виконано обсяг будівельних і ремонтних робіт на 11 млн. крб. Лише тільки силами Київського студентського загону у 17 радгоспах Амангельдинського району Кустанайської

Таблиця 1

Назва ВНЗ	Кількість делегованих студентів у загін
Київський політехнічний університет	500
Київський університет	400
Інженерно-будівельний університет	250
Автошляховий інститут	100
КТІЛП	70
КТІХП	70
Педінститут ім. О. Горького	50
Медінститут	70
Інститут народного господарства	70
Інститут ЦПФ	70
Педінститут іноземних мов	50
Загальна кількість	1700

області збудовано 179 житлових будинків, 3 школи, 9 зерноскладів, 8 машинно-тракторних майстерень, 3 гаражі, 74 різних будівельних приміщень. Усього ж загоном виконано об'єм робіт на суму 1722520 крб., що становило 12% річного плану капітального будівництва зазначених районів. У цих показниках помітний внесок студентів Київського педагогічного інституту ім. М. О. Горького, які збудували 9 двоквартирних житлових будинків, школу, гуртожиток, дитячий садок, клуб, 11 споруд сільськогосподарського призначення, виготовили 300 тис. штук цегли; капітально відремонтували 17 житлових будинків. У цілому ж виробіток на одного студента за період робіт становив 1372 крб. А якщо взяти до уваги те, що фактичний виробіток на одного робітника будівельного тресту «Кустанайрадгоспбуд» становив за ті ж самі 2,5 місяці у середньому становив 800 крб., то стає очевидним, наскільки продуктивними були результати праці студентів київських студентів — майбутніх педагогів [27, СС. 91—92].

Організаційна побудова і внутрішня діяльність загонів регулювалася перш за все Статутами. Перший статут Київського будівельного загону, як було зазначено вище, мав назву «Статут Цілинного загону» [8, арк. 48].

У квітні 1964 р. на засіданні Центрального цілинного штабу було прийнято перший «Статут студентського будівельного загону», який мав діяти у всесоюзному масштабі [1, С. 34]. А вже у грудні 1966 р., на Всесоюзному з'їзді організаторів та учасників студентських будівельних загонів вперше було прийнято єдиний для всіх студентських загонів «Статут студентського загону» [1, СС. 36—37]. Одним з делегатів з'їзду був І. І. Шкурко, який стояв біля витоків руху в республіці [27]. Через чотири роки, 10 січня 1970 р., на розширеному засіданні Центрального штабу студентських будівельних загонів при ЦК ВЛКСМ було прийнятий новий «Статут Всесоюзного студентського будівельного загону» [19, СС. 15—20], у відповідності до якого встановлювалося, що «свою діяльність студентські будівельні загоони здійснюють під керівництвом комітетів комсомолу в тісній співпраці з партійними, радянськими і профспілковими органами. Прийом у члени загону в індивідуальному порядку мали проводити штаби студентських будівельних загонів» [23, СС. 10—11].

14—15 квітня 1977 р. у Москві на Всесоюзній нараді керівників республіканських, крайових і обласних студентських будівельних загонів було розглянуто і підтримано новий текст «Статуту студентського загону». Своїм рішенням від 10 травня 1977 р., ЦК ВЛКСМ його затвердив [1, С. 52].

Першим документом, що започаткував основи правого регулювання організації та діяльності студентських загонів, була постанова ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1967 р. «Про заходи по покращенню організації та збільшення ефективності

літніх робіт студентів» [20, С. 123]. Дана постанова зобов'язала міністерства, відомства та підрядні організації, для яких студентські будівельні загоони виконували роботу, відрахувати на рахунки комсомольських органів необхідні кошти для організації роботи загону. Одночасно був визначений порядок оплати праці студентів, вартості їх проїзду та виплати їм добовах.

Президія ВЦСПС 26 вересня 1967 р. затвердила Типовий трудовий договір, який мали виконувати студентські будівельні загоони і на основі якого кожний студентський загін повинен був заключити із господарською організацією договір на певні види будівельних робіт, який встановлював права та обов'язки для обох сторін [13, С. 84]. З'явився правовий документ, що регулював виробничу діяльність загонів та їх взаємовідносини із промисловими, будівельними та сільськогосподарськими організаціями.

У листопаді 1969 р., ЦК ВЛКСМ затвердив «Положення про студентський будівельний загін» і «Положення про обласний, крайовий, республіканський штаби». У травні 1977 р. ЦК ВЛКСМ та Міністерство вищої та середньої спеціальної освіти, у відповідності до рішень ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР, прийняли нове «Положення про студентський загін». Затверджені акти отримали юридичну силу підзаконного акту, а тому закріплені у них положення та норми стали обов'язковими для діяльності як студентських загонів, так і для господарських організацій, з якими влітку взаємодіяла (працювала на відповідних об'єктах) молодь [10].

«Положення» містило основні організаційні принципи та визначало основні форми діяльності студентського загону, їх взаємовідносини з народногосподарськими організаціями. На відміну від «Положення про студентський будівельний загін» (1969 р.), яке складалося з трьох розділів, нове «Положення» (1977 р.) структурно складалося із преамбули та п'яти розділів. Причому два окремі розділи «Положення» 1969 р., що регулювали виробничу та політико-виховну роботу в студентському будівельному загоні, у новому варіанті були об'єднанні в єдиний розділ [10].

У липні 1966 р. при ЦК ВЛКСМ було створено центральний спеціальний орган, що мав займатися організацією та керівництвом студентськими будівельними загонами. А вже 30 січня 1967 р. бюро ЦК ВЛКСМ прийняло постанову про організацію Центрального штабу студентського будівельного загону. Відповідні штаби створювались й при ЦК ВЛКСМ союзних республік, обласних, крайових комітетах комсомолу.

Зміни функції та назви Центрального штабу пов'язані з прийняттям 3 липня 1973 р. постанови ЦК ВЛКСМ «Про штаби студентських будівельних загонів», згідно якої Центральний, республіканський, крайові та обласні штаби почали функціонувати на

правах окремих відділів відповідних комітетів комсомолу. А через десять років, 2 квітня 1984 р., ЦК ВЛКСМ знову прийняв рішення про зміну назв штабів загонів. Вони стали називатися штабами студентських загонів, тобто з назви зникло слово «будівельний». Це пояснюється розширенням сфер залучення студентських буд загонів до різних галузей народного господарства. До 1984 р. кількість студентів у будівельних і небудівельних загонів у Всесоюзному загоні практично зрівнялась [16, с. 111].

Організаційна структура Всесоюзного студентського загону була стабільною і являла собою наступне. Основною структурною одиницею Всесоюзного студентського загону був лінійний загін — трудовий колектив студентів, які виконували спільні виробничі завдання на основі господарського договору із підприємством (організацією) і забезпечували реалізацію програми ідейно-виховної та суспільно-політичної роботи у період трудового семестру на місцях своєї дислокації [10]. Загони будівельного і небудівельного профілю, місцеві і виїзні, що працювали на території одного чи декількох районів, області, краю, республіки, утворювали районні чи зональні, обласні, крайові, республіканські студентські загони, керівництво якими здійснювали відповідні штаби [16, С. 111].

Республіканські студентські загони існували у всіх 14 союзних республіках (у РРФСР не існувало студентського загону — у відповідності до комсомольських органів), у 6 краях, у 135—140 областях всього Союзу РСР. Кількість зональних штабів коливалась з 554 у 1971 р. до найбільшого — 1083 у 1977 р. У 1985 р. їх залишалось лише тільки 842. Кількість лінійних студентських загонів зростає з 9352 у 1971 р. до 21487 у 1986 р. Максимальна кількість лінійних загонів — 23023 — було зафіксовано у 1982 р. [16, С. 111].

Уже на середину 1970-х рр. спостерігається перетворення руху СБЗ у масовий рух радянської студентської молоді. Якщо у 1959 р. в ньому брало участь лише 339 чол., то вже у 1965 р. — 40 тис., 1970 р. — 309 тис., 1975 р. — 636 тис., 1980 р. — 822 тис., 1983 р. — 861 тис. чоловік. А всього за всю історію руху будівельного руху (1959—1989 рр.) у ньому взяло участь 14 537 395 юнаків і дівчат [28]. Якщо до цього додати, що щорічні заявки у студентські загони були у межах 1,5 млн., а реальна можливість відправити працювати влітку було не більше 800—850 тис. студентів.

На думку російського дослідника В. А. Приступко, студбудзагони були привабливими для молоді саме можливістю виявити свої організаторські здібності у дозволений моделі молодіжного врядування. Командир — студент, майстер — студент, бригадир — студент, лікар — студент [16, С. 114]. Керівний склад студбудзагонів був досить потужним. Усього у Всесоюзному студентському загоні на середину 1980-х рр. було 70 тис. керівників різного рівня [16, СС. 114-

115]. У період підготовки до виробничої діяльності влітку, під час трудового семестру кожний п'ятий студент ставав командиром, комісаром, майстром і т. д., тобто керівником і організатором самостійного колективу. Лише тільки за 1976—1980 рр. у районних штабах, у лінійних студентських загонах школу управління колективом пройшло приблизно 270 тис. чоловік. Цей досвід, отриманий у загонах, у майбутньому допомагав молодим спеціалістам швидше вписатися в колектив, отримати у ньому визнання та авторитет [28].

Крім того, численні факти, соціологічні дослідження свідчать про те, що у студентів, що пройшли школу будівельних загонів, зростала навчальна успішність, суспільна активність. Так, після першого трудового літа вона зростала на 4,5%, після двох — на 15%. Характерно, що бійці студбудзагонів частіше обиралися на керівні посади у партійних і комсомольських організаціях [21, С. 161].

Об'єм виконаних робіт студентами щорічно зростали з 1959 р. по 1982 р. Всього за 1959—1989 рр. об'єм будівельних робіт склав 20 862, 35 млн. рублів. За 30 років за участі студентських загонів побудовано 332 230 об'єктів. За 1979—1983 рр., лише тільки за одну п'ятирічку, студентські будівельні загони виконали об'єм роботи, що дорівнювали річній програмі Міністерства будівництва СРСР. Цікаві і такі підрахунки: на суму коштів, зароблених у 1974 р. членами Всесоюзного студентського загону в будівельній сфері, можна було побудувати місто з населенням у 250 тис. жителів [22, С. 9].

Керівництво комуністичної спілки молоді в СРСР (ВЛКСМ / ЛКСМ) зуміло вчасно розгледіти потенціал руху студбудзагонів і взяти його під свій контроль з початку їх виникнення. Погоджуючись з сучасним російським дослідником В. А. Приступко, в історії руху студентських будівельних загонів виділяємо три періоди:

— **Перший**, який можна назвати початковими або ж романтичним, — це 1959—1969 рр. у ці роки студентські будівельні загони діяли за «своїми правилами», рух характеризувався добровільністю, самостійністю, конкурсним відбором до загонів, ентузіазмом молоді» [16, С. 118].

— **Другий період** — 1969—1979 рр., є періодом вироблення нормативно-правових документів, що мали регламентувати діяльність студбудзагонів, водночас відбувалася централізація руху. Стало зрозуміло, що студентські будівельні загони — це велика сила. Союзні і республіканські міністерства і відомства всіма правдами і неправдами, маючи дефіцит у трудових ресурсах, намагалися залучити як можна більше загонів, здебільшого не маючи ніяких реальних можливостей створення для студентів необхідних умов для праці, побуту і відпочинку. Романтика і добровільність починають поступово «покидати» рух. У

ці роки народжується заклик до студентів: «Кожний студент за період навчання повинен пройти школу студентських загонів». Він був включений у текст привітання тодішнього лідера СРСР Л. Брежнєва учасникам Всесоюзного з'їзду студентських загонів, і заклик став «законом»: «Партія сказала: «Потрібно!», комсомол відповів: «Так!» [16, СС. 118—119].

— І останній, третій період — 1979—1989 рр., період жорсткої централізації та регламентації у діяльності студбудзагонів. Все планувалося і затверджувалося на роки вперед. Студентські загопи стали використовувати, як зручний механізм залучення додаткових трудових ресурсів. У цей період, у цілому ряді областей і республік місцеві партійні органи не випускали загопи за межі своїх територій, шукали будь-який привід, щоб залишити студентів для виробничої діяльності на місцях. Розподіл студентських загонів, правда, погоджувався з Держпланом СРСР, який також відчував дефіцит трудових резервів [16, с. 119].

Таким чином, рух студентських будівельних загонів виник не випадково, не на порожньому місці, він увібрав різноманітні форми участі молоді у будівництві «нового суспільства», у відновленні народного господарства після громадянської і Другої світової війн, у зборі врожаю та народногосподарському будівництві на цілинних землях. У кінці 1950-х років різні форми студентських трудових об'єднань злилися в єдиний рух студентських будівельних загонів. Вони стали якісно новою і активною формою залучення студентської молоді до суспільно-конкретної праці, до реалізації народногосподарських планів.

Студентські загопи формувалися на добровільних засадах, їх діяльністю керували спеціальні штаби, які створювалися комітетами комсомолу за погодженням адміністрації ВНЗ. Основою життєдіяльності студбудзагонів була організаційна і виробнича самостійність: студентське самоуправління, укладання господарських договорів між приймаючою організацією і студентськими будівельними загонами. Крім виробничої діяльності, студентська молодь активно проводила ідейно-виховну та суспільно-політичну роботу.

Партійні органи і організації активно підтримували рух студентських загонів. У суспільно-політичній моделі, що існувала в СРСР, це мало вирішальне значення, визначало успіх діяльності студбудзагонів. Разом з тим, партійне керівництво поступово вносило у їхню діяльність формалізм, бюрократію, що гальмувало розвиток ініціативності, проявів самодіяльності, самостійності студентських загонів.

Студентські будівельні загопи були невід'ємною складовою навчально-виховного процесу у вищих і середньо професійних навчальних закладах, одним з суттєвих факторів формування і підготовки радянських кадрів молодих спеціалістів, виробленню моделі їхнього співжиття у колективістському суспільстві.

Посилання і примітки:

1. Артемьев Е. Ф. Ступени возмужания. История, опыт патриотического движения студенческих отрядов / Артемьев Е. Ф. — М.: Изд-во Молодая гвардия, 1983. — 254 с.
2. Баран В. К. Украина в умовах системної кризи (1946 — 1980-ті рр.) / В. К. Баран, В. М. Даниленко. — К.: Альтернативи, 1999. — 304 с.
3. Бухарина О. А. Студенческие строительные отряды Тамбовской области: исторический опыт: дис... канд. ист. наук / Бухарина О. А. — Тамбов, 2006. — 170 с.
4. Бухарина О. А., Олейников М. Д. Студенческие стройотряды истоки движения [электронный ресурс] / Бухарина О. А., Олейников М. Д. // Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. — 2003. — № 2. — Режим доступа www.gramota.net/materials/3/2011/2-2/7.html
5. Быстрицкий М. Летняя практика студентов в 1924 г. // Быстрицкий // Правда. — 12 сентября 1924. — СС. 4—5.
6. Готуйся стати комсомольцем / Упорядник: Сергієнко О. Ф. -К.: видавництво ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1982 р. — 141 с.
7. Грибов И. В. О производственной практике студентов. // Грибов И. В. // Правда. — 4 листопада, 1924. — СС. 1—2.
8. Державний архів Київської області. — Ф. п-1616. — Оп. 5. — Спр. 164. — Арк. 240.
9. Журун Н. Давайте строить вместе. // Журун Н., Карамелева Э. // Комсомольская правда. — 23 січня 1960. — С. 2.
10. Иваненков С. П. Студенческие трудовые отряды: опыт, анализ, перспективы [электронный ресурс] / С. П. Иваненков, И. Е. Сазонов. — Санкт-Петербург: Питер, 2001 г. — Режим доступа: <http://ivanenkovs.narod.ru>.
11. Иванов С. И. Третий семестр — важная форма общественно-политической практики студентов / Иванов С. И., Погорелов С. П. — Минск: Изд-во Вышэйшая школа, 1975. — 48 с.
12. Интерв'ю з Олександром Петровичем Реентом (1940 р. н.), доктором історичних наук, професором, член-кореспондентом НАН України, заслуженим діячем науки і техніки України. Заступник директора з наукової роботи, завідувач відділу історії України XIX — початку XX ст. Інституту історії України НАН України, голова Національної спілки краєзнавців України. У 1975 р. закінчив Київський державний педагогічний інститут імені О. М. Горького. Розмова тривала 45 хв. Запис зроблено 30 листопада 2011 р.
13. Камынин Н. А. Деятельность партийных организаций Восточной Сибири по развитию трудовой активности студентов строительных отрядов (1966-1970) // Партийные организации в борьбе за превращение Восточной Сибири в мощную индустриальную базу страны. — Иркутск: ИГУ, 1982. — 184 с.
14. Комсомол и высшая школа. Документы и материалы съездов, конференций ЦК ВЛКСМ по работе вузовского комсомола (1918-1968 гг.). — М.: Изд-во Молодая гвардия, 1968. — 271 с.
15. КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. В 30 т. — М.: Политиздат, 1983.
16. Молодежь и инновационные развитие России: сбор. науч. пр. за мат. науч. конф., 13 ноября 2008 г. / от. ред. В. К. Криворученко. — М.: Изд-во Московского у-та, 2008. — 184 с.
17. Пискун А. И. Партийное руководство деятельностью комсомола по организации и развитию движения студенческих отрядов: дис... канд. ист. наук / Пискун А. И. — К., 1987. — 245 с.
18. Приступко В. А. Студенческие отряды: исторический опыт 1959-1990 годов / Приступко В. А. — М.: Изд-во Московского гуманитарного ун-та, 2008. — 294 с.
19. Сборник руководящих документов и материалов о деятельности студенческих отрядов. — М.: Политиздат, 1973. — 434 с.
20. Справочник партийного работника. — М.: Политиздат, 1977. — 523 с.
21. Студенческие строительные отряды. Опыт, проблемы, перспективы. — Алма-Ата, 1971. — 173 с.
22. Третий семестр. Организатору ССО. — М.: Молодая гвардия, 1975. — 254 с.
23. Устав Всесоюзного студенческого строительного отряда // Сборник руководящих документов и материалов о деятельности студенческих отрядов. — М.: Молодая гвардия, 1973. — СС. 10—11.
24. Центральный державный архив громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). — Ф. 7. — Оп. 15. — Спр. 71. — Арк. 35.
25. ЦДАГО України. — Ф. 7. — Оп. 15. — Спр. 78. — Арк. 45.
26. Шевчук И. Л., Зара Н. В. К вопросу истории и правового положения студенческих отрядов // Студенческие отряды — эффективная форма политического, трудового и нравственного воспитания студенческой молодежи. Материалы первой республик. науч.-практ. Конф. — Кишнев: Статистика, 1971. — СС. 8—10.
27. Шкурко І. І. Соціально-гуманітарна і політична підготовка майбутніх учителів (історико-педагогічний аспект) / І. І. Шкурко. — К.: КДПІ, 1992. — 144 с.